

УДК 342.4

Т. І. ГУДЗЬ,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби
з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного університету внутрішніх справ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ

Розглянуто основні підходи до закріплення суспільного ладу в конституціях пострадянських держав. Зроблено висновок, що конституційне регулювання суспільних відносин у різних країнах неоднакове за формою і обсягом.

Ключові слова: конституція, конституційний лад, суспільний лад, принципи засад конституційного ладу, органи державної влади.

Gudz, T.I. (2015), "Constitutional consolidation of social system: the main approaches" ["Konstytutsiine zakriplennia suspilnoho ladu: osnovni pidkhody"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 21–25.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток усіх пострадянських держав пов'язані, насамперед, із перетворенням базових принципів суспільного ладу. Перехід до ринкової моделі економіки, демократизація суспільства, здійснення державної влади на засадах її поділу на три гілки, відносини у сфері екології, охорони здоров'я та соціального забезпечення, регулювання релігійних відносин – ці найбільш важливі, суттєві та принципові за своїм характером суспільні відносини були закріплені у нових конституціях пострадянських держав. У них по-різному закріплюються основи конституційного ладу, однак кожній відводиться своє особливе значення.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що дослідженням конституційного ладу займалися такі відомі науковці, як М. О. Баймуратов, Ф. В. Веніславський, В. Ф. Годованець, В. П. Колісник, Л. Р. Наливайко, В. Ф. Погорілко, О. В. Прієшкіна, О. В. Пушкіна, Ю. М. Годика та ін. Однак слід зауважити, що їх роботи здебільшого стосуються проблем розуміння поняття «конституційний лад» та його зв'язку з такими поняттями, як «засади конституційного ладу», «державний лад», «суспільний лад». У сучасних умовах державотворення питання щодо принципів конституційного ладу, а особливо питання їх конституційного закріплення набувають нового значення. Оскільки інститут конституційного ладу в Україні на сьогодні має динамічну, еволюційну природу, то вивчення основних підходів його конституційно-правового регулювання є дуже актуальним. Особливий інтерес для нашої держави, внаслідок політичних, економічних, ідеологічних та ку-

льтурних традицій, викликають конституції пострадянських держав.

Метою статті є дослідження основних підходів конституційного закріплення суспільного ладу в пострадянських країнах.

Виклад основного матеріалу. Поняття «конституційний лад» та «основи конституційного ладу» є одними з базових категорій конституційного права, але досить новими для конституційного права саме пострадянських держав, оскільки за радянських часів вживалися терміни «суспільний лад» та «державний лад».

Варто зазначити, що у науковій літературі неодноразово зверталася увага на тісний зв'язок категорій «конституційний лад» та «суспільний лад». Це пояснюється тим, що суспільний лад явище об'єктивне, воно являє собою систему базових суспільних відносин, що характеризують конкретно-історичний етап розвитку суспільно-економічної формації. Характер цих відносин зумовлений певним рівнем виробництва, розподілу й обміну продуктів, особливостями суспільної свідомості й традиціями взаємодії людей у різних сферах життя, які охороняються державою і правом.

Держава впливає на суспільний лад, насамперед, шляхом правового регулювання суспільних відносин – встановленням чи санкціонуванням правових норм і забезпеченням їх реалізації. В сучасному демократично організованому суспільстві правове регулювання спирається на конституцію та інші джерела права, що мають конституційне значення. Суспільний лад у конституційній державі обов'язково отримує більш-менш повне закріплення і гарантію на рівні конституції як основного закону. На думку В. О. Серьогіна, суспільний

лад у конституційній формі закріплення і є конституційним ладом [1, с. 46–47].

Поняття «основи конституційного ладу» було формалізовано в конституціях Республіки Вірменія 1995 р., Республіки Білорусь 1994 р., Киргизької Республіки 2010 р., Російської Федерації 1993 р., Республіки Таджикистан 1994 р. і Республіки Туркменістан 1992 р., розділи і глави яких мають ідентичну назву. Що ж стосується конституцій інших пострадянських держав, то у них відповідний розділ має назву «Загальні положення» (конституції Азербайджанської Республіки 1995 р., Грузії 1995 р., Республіки Казахстан 1995 р., Республіки Латвія 1922 р. (у редакції 1993 р.), України 1996 р., Естонської Республіки 1992 р.). А у конституціях Республіки Молдова 1994 р. та Республіки Узбекистан 1992 р. розділ називається «Основні принципи».

Аналіз змісту цих глав показує, що в їх нормах регулюються суспільні відносини, пов'язані саме з організацією суспільного устрою. Крім того, норми, що закріплюють основи суспільного ладу, містяться у статтях, присвячених регулюванню системи вищих органів влади та правового становища людини і громадянина.

У конституціях деяких держав є глави, що закріплюють основні принципи, які встановлюють конституційні основи суспільного ладу. Вони містяться, наприклад, у розділі третьому Конституції Республіки Узбекистан 1992 р., який називається «Суспільство і особистість». Сюди входять глава XII «Економічні основи суспільства» та глава XIII «Громадські об'єднання» [2]. У Конституції Республіки Молдова 1994 р. є розділ IV, що називається «Національна економіка і публічні фінанси» [3]. У Конституції Литовської Республіки 1992 р. основи конституційного ладу знайшли своє закріплення у главах I «Литовська держава», III «Суспільство і держава» та IV «Народне господарство і праця» [4].

Що стосується змісту основ конституційного ладу, то всі пострадянські країни проголошують себе демократичними державами з республіканською формою правління. Повсюдно закріплюється принцип поділу влади (прямо чи опосередковано), але суть зводиться до того, що влада не повинна бути зосереджена в одному місці. Так, ст. 5 Конституції Республіки Вірменія встановлює, що «державна влада здійснюється згідно з Конституцією та законами – на основі поділу та балансу законодавчої, виконавчої та судової влад» [5]. У ст. 5 Конституції Литовської Республіки закріплено, що «державна влада в Литві здійс-

нюється Сеймом, Президентом Республіки та Урядом, Судом» [4].

Важливе місце серед основ конституційного ладу пострадянських держав займає принцип найвищої соціальної цінності людини. У ст. 3 Конституції України вказано, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність» [6]. Аналогічну норму містить і Конституція Республіки Вірменія, де у ст. 3 закріплено, що «людина, її гідність, основні права і свободи є найвищою цінністю. Держава забезпечує захист основних прав і свобод людини та громадянина відповідно до принципів і норм міжнародного права» [5]. «Людина, її права, свободи та гарантії їх реалізації є вищою цінністю і метою суспільства та держави. Держава відповідальна перед громадянином за створення умов для вільного і гідного розвитку особистості. Громадянин відповідальний перед державою за неухильне виконання обов'язків, покладених на нього Конституцією», – йдеться у ст. 2 Конституції Республіки Білорусь [7].

Слід зазначити, що проголошення на конституційному рівні людини найвищою соціальною цінністю стало визначальною віхою не тільки в історії українського конституціоналізму, а й в історії усіх пострадянських держав, оскільки докорінно змінило пріоритети в системі взаємовідносин «людина – суспільство – держава», поставивши на перше місце саме людину [8, с. 126].

У конституціях майже всіх пострадянських держав, закріплено принцип політичного та ідеологічного плюралізму. Політична багатоманітність означає, насамперед, реальну можливість створення і діяльності різних об'єднань громадян (партій, рухів, конгресів тощо), основною метою яких є участь у виробленні державної політики, формуванні та функціонуванні органів державної влади і місцевого самоврядування. У свою чергу, ідеологічна багатоманітність передбачає право різних суб'єктів конституційно-правових відносин безперешкодно формулювати, досліджувати, пропагувати і втілювати у практику суспільних відносин ідеї, теорії та погляди, що стосуються різних аспектів життя держави, суспільства і цивілізації загалом.

Так, Конституція Узбекистану (ст. 12) проголошує, що «У Республіці Узбекистан суспільне життя розвивається на основі різноманіття

політичних інститутів, ідеологій і думок. Жодна ідеологія не може встановлюватись як державна» [2]. Серед політичних прав громадян Республіки Узбекистан важливе місце займає право на об'єднання у політичні партії та інші громадські формування, участь у масових рухах. Особливо підкреслюється роль опозиційної меншості у політичній діяльності. Конституція Республіки Білорусь закріплює, що демократія в державі «здійснюється на основі різноманіття політичних інститутів, ідеологій і думок» та «ідеологія політичних партій, релігійних чи інших громадських об'єднань, соціальних груп не може встановлюватись як обов'язковою для громадян» (ст. 4) [7]. Відповідно до Конституції Російської Федерації (п. 1–3 ст. 13), в Росії «визнається ідеологічне різноманіття». Жодна ідеологія «не може визначатись як державна та обов'язкова». У Російській Федерації «визначаються політичне різноманіття, багатопартійність» [9].

Особливе місце серед засад конституційного ладу пострадянських держав посів інститут місцевого самоврядування. Адже, як відомо, за часів Радянського Союзу існувала протилежна модель управління на місцевому рівні, що передбачала централізовану систему єдиної державної влади. Із виникненням незалежних країн місцеве самоврядування стало розглядатись як принципово нова система організації публічної влади на місцях, один із атрибутів сучасного конституціоналізму та правової державності.

Гарантування місцевого самоврядування є однією із засад конституційного ладу Вірменії [5, ст. 11.2]. «Право на самоврядування гарантується державним територіально-адміністративним одиницям, які передбачені законом. Воно здійснюється через відповідні Ради самоврядувань», – зазначено у ст. 119 Конституції Литовської Республіки [4]. Конституція Естонської Республіки у ч. 1 ст. 154 закріплює, що «вирішенням усіх питань місцевого життя і його улаштуванням займаються місцеві самоврядування, які діють на підставі законів самостійно» [10].

Разом з тим в конституціях визначено лише концептуальні засади місцевого самоврядування; чимало питань його становлення й розвитку залишено для регулювання окремими законами. І це абсолютно обгрунтовано, тому що місцеве самоврядування не є незмінним, раз і назавжди встановленим – з подальшим розвитком суспільства і держави відбуватиметься й еволюція інституту місцевого самоврядування.

Особливу увагу в конституціях приділено закріпленню основних принципів основ економічного ладу, який передусім характеризується відносинами власності й формами управління економічними процесами. Як зазначив І. І. Малий, «вихідним базисним інститутом радикальних економічних реформ, які відбулися в країнах пострадянського простору на рубежі двох століть і тисячоліть, став процес революційної зміни прав власності, факту, який не має аналогів в історії людства як за впливом на перетворення економічної системи, так і за соціально-економічними наслідками» [11, с. 25]. Це призвело до суттєвих змін не лише в економічній, а й у політичній та соціальній системах, які пов'язані між собою.

Серед основних принципів економічних відносин – свобода і рівноправність форм власності, свобода підприємницької діяльності, свобода договору, змагальність і конкуренція. А положення про визнання та рівний захист різних форм власності знайшов своє закріплення практично в усіх конституціях пострадянських держав.

Так, у п. 1 ст. 6 Конституції Казахстану зазначено, що «у Республіці Казахстан визнаються і рівним чином захищаються державна та приватна власність» [12]. Стаття 12 Конституції Республіки Таджикистан закріплює норму, відповідно до якої «основу економіки Таджикистану складають різні форми власності. Держава гарантує свободу економічної та підприємницької діяльності, рівноправність і правовий захист усіх форм власності, у тому числі приватної» [13]. «Власність може бути публічною та приватною. Вона складається з матеріальних та інтелектуальних цінностей. Власність не може бути використана на шкоду правам, свободам та гідності людини. Ринок, вільна економічна ініціатива, добросовісна конкуренція є основоположними факторами економіки», – закріплено у ст. 9 Конституції Республіки Молдова [3].

Важливе місце у формуванні та функціонуванні суспільного ладу пострадянських держав посідає і соціальна система, суттєвим елементом якої є соціальний захист. Так, Конституція Молдови (ст. 47) закріплює, що «державна зобов'язана вживати заходів для забезпечення будь-якій людині гідного життєвого рівня, потрібного для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, в тому числі їжі, одягу, житла, медичного догляду та необхідного соціального обслуговування. Громадяни мають право на соціальне забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи

в інших випадках втрати засобів до існування через не залежні від них обставини» [3].

Основним видом соціальної діяльності є трудова діяльність, праця. «Держава здійснює контроль за умовами праці», – зазначається у ст. 29 Конституції Естонської Республіки [10]. У ст. 35 Конституції Республіки Таджикистан йдеться, що «кожен має право на працю, вибір професії, роботи, охорону праці та соціальний захист від безробіття. Заробітна плата не повинна бути нижча від мінімального розміру оплати праці. Всякі обмеження в трудових відносинах забороняються. За рівну працю видається рівна оплата. Ніхто не може бути притягнутим до примусової праці, за винятком випадків, визначених законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на важких і підземних роботах, а також на роботах зі шкідливими умовами праці забороняється» [13].

У конституціях деяких пострадянських країн сім'я характеризується як основа, осередок суспільства. До них включено норми, що заохочують шлюб, установлюють взаємні права та обов'язки батьків і дітей, передбачається державна підтримка сім'ї, материнства, батьківства та дитинства. Так, у Білорусії, відповідно до конституції, шлюб, сім'я, материнство, батьківство і дитинство перебувають під захистом держави [7, ст. 32].

Як зазначає О. Г. Кушніренко, «безпека суспільства, і частково держави, забезпечується такою політикою держави, завдяки якій в суспільстві не виникають протиріччя, соціальні конфлікти, насильства, міжнаціональна чи класова боротьба. В ідеалі ця політика повинна в першу чергу базуватися на соціальній справедливості, яка б забезпечувала мирне співіснування різноманітних верств населення, класів, націй і навіть народів. Для того, щоб держава успішно виконувала цю свою функцію, вона повинна бути демократичною, правовою і соціальною» [14, с. 101].

Список використаних джерел

1. Серьогін В. О. Конституційне право України : навч. посіб. / В. О. Серьогін ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2010. – 368 с.
2. Конституція Республіки Узбекистан : от 15 дек. 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lex.uz/Pages/GetAct.aspx?lact_id=35869.
3. Конституція Республіки Молдова : от 29 июля 1994 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presedinte.md/rus/constitution>.
4. Конституция Литовской Республики : от 25 окт. 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm.
5. Конституция Республіки Армения : от 5 июля 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=rus>.
6. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

Крім названих принципів у конституціях пострадянських держав закріплюються також принципи верховенства закону, департизації державного життя, участі громадян в управлінні справами суспільства і держави, незалежності церкви від держави тощо.

Світською державою декларується, наприклад, Російська Федерація. У її Конституції (ст. 14) закріплено: «Жодна релігія не може встановлюватися як державна чи обов'язкова. Релігійні об'єднання відокремлені від держави та рівні перед законом» [9]. У Конституції Туркменістану (ст. 12) зазначено, що «державна гарантує свободу релігій і віросповідань, їх рівність перед законом. Релігійні організації відокремлені від держави і не можуть втручатися у державні справи та виконувати державні функції. Державна система освіти відокремлена від релігійних організацій і носить світський характер» [15].

На основі проведеного аналізу можемо зробити **висновок**, що конституційне закріплення суспільних відносин у пострадянських державах здійснюється неоднаково як за формою, так і за обсягом. У переважній більшості держав конституційні норми, що стосуються підвалин суспільства, згруповані в одному розділі. Водночас у деяких конституціях відповідні норми знайшли своє закріплення як у розділах, присвячених системі органів державної влади, так і у розділах, які визначають основи правового статусу особи. Крім того, аналіз конституційних текстів пострадянських держав свідчить про розширення переліку основ конституційного ладу і наближення їх за своїм змістом до країн із розвинутою демократією. Багато аспектів конституційного закріплення підвалин суспільного ладу є загальним для пострадянських держав, однак їх реалізація у кожній з них має свої особливості, що визначає напрями їх подальшого дослідження.

7. Конституция Республики Беларусь : от 15 марта 1994 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6351>.
8. Веніславський Ф. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України / Федір Веніславський // Право України. – 2010. – № 2. – С. 120–128.
9. Конституция Российской Федерации : от 12 дек. 1993 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201408010002>.
10. Конституция Эстонської Республіки : от 28 июня 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/estonia/estoni-r.htm
11. Малий І. І. Реализация прав собственности и эффективность постсоветской экономики [Электронный ресурс] / И. И. Малий // Формування ринкової економіки. – 2010. – Спецвип. «Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія». – С. 25–32. – Режим доступа: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/1511/1/Malyi.pdf>.
12. Конституция Республики Казахстан : от 30 авг. 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution.
13. Конституция Республики Таджикистан : от 6 нояб. 1994 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/112>.
14. Кушніренко О. Г. Україна як соціальна держава: сучасне розуміння та проблеми реалізації / О. Г. Кушніренко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1028. – Серія «Право». – Вип. 12. – С. 101–104.
15. Конституция Туркменистана : от 18 мая 1992 г. № 691-ХІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2376.

Надійшла до редколегії 28.09.2015

ГУДЗЬ Т. И. КОНСТИТУЦИОННОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО СТРОЯ: ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ

Рассмотрены основные подходы закрепления общественного строя в конституциях постсоветских государств. Сделан вывод, что конституционное регулирование общественных отношений в разных странах неодинаково по форме и объёму.

Ключевые слова: конституция, конституционный строй, общественный строй, принципы основ конституционного строя, органы государственной власти.

GUDZ T. I. CONSTITUTIONAL CONSOLIDATION OF SOCIAL SYSTEM: THE MAIN APPROACHES

The article's objective is to study basic approaches of constitutional consolidation of social system in post-Soviet countries.

It is noted that the state affects the social system, primarily through legal regulation of social relations – establishing or sanctioning of legal norms and guaranteeing their implementation. Legal regulation in today's democratically organized society is based on the Constitution and other sources of law having constitutional value. The social system in the constitutional state definitely gets more or less complete consolidation and guarantee at the Constitution level as the basic law.

The author of the article analyzes the content of constitutions of post-Soviet countries, which formalize the concept of «the basis of constitutional system». Analysis of the content of relevant sections has revealed that their rules regulate social relations associated with the organization of social system. Besides, the rules that regulate the principles of social system, are contained in the articles on regulation of higher authorities, the legal status of a man and citizen.

As a result, it is stated that constitutional consolidation of social relations in post-Soviet countries is carried out differently, both in form and in volume. In the vast majority of countries' constitutions the norms concerning the foundations of society, are grouped in one section. However, in some countries the relevant rules have found consolidation in the sections devoted to both the system of state authorities and in the sections, which determine the basis of the legal status of a person. Besides, analysis of the constitutional texts of post-Soviet states testifies the expansion of the foundations' list of constitutional system and their coming in the content to the countries with developed democracy.

Keywords: constitution, constitutional system, social system, fundamental principles of the constitutional system, state authorities.